

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Gvozdeni stisak civilizacije: aksijalno doba

Pojava velikih religija i širenje dominacije

John Zerzan

John Zerzan

Gvozdeni stisak civilizacije: aksijalno doba
Pojava velikih religija i širenje dominacije
2006.

John Zerzan, „The Iron Grip of Civilization: The Axial Age“, *Green Anarchy* br. 22, 2006. J. Zerzan, *Twilight of the Machines*, Feral House, LA, 2008, str. 27–37.

Preveo Aleksa Golijanin, 2008. Preuzeto iz Džon Zerzan, *Sumrak mašina*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. str. 60–78.

anarhisticka-biblioteka.net

2006.

Današnja stvarnost galopirajuće katastrofe u velikoj meri je posledica odnosa religije i politike, ali, još važnije, prihvatanja putanje civilizacije kao nečeg neminovnog. Upravo je osećanje „neminovnosti“ navelo ljude iz VI veka pre n. e. da prihvate lažna rešenja religija aksijalnog doba; danas, to isto sećanje neminovnosti čini ljude nemoćnim pred ruinama koje ih zatiču na svim frontovima. Posle svega što se desilo u ovih 2500 godina, možda smo shvatili da udaljavanje od zajednice i zemlje nije rešenje već uzrok naših nevolja.

Autentična spiritualnost ima ogroman značaj za našu povezanost sa zemljom. Da bismo stekli prvo, moramo ponovo osvojiti ovo drugo. Sve ono što nam zaklanja put predstavlja tačnu meru našeg osiromašenja. Da li još uvek imamo dovoljno mašte, snage i odlučnosti da obnovimo celovitost koja nam je nekada pripadala po rođenju?

Green Anarchy br. 22, 2006.

o tom globalnom spiritualnom „prodoru“. Sve veći sukob između kulture i prirode, kao i narastajuće tenzije ljudske egzistencije, razrešavali su se u korist civilizacije i doveli do novog stepena dominacije. Jaram pripitomljavanja bio je modernizovan i poboljšan, tako da je pritiskao jače nego ikad. Oblast duhovnosti bila je drastično sužena, a ranija, na zemlji zasnovana shvatanja proglašena zastarelim. Ta prvobitna pobjeda civilizacije nad slobodom i zdravljem od tada se ponavlja i širi, a njeno osavremenjavanje zahteva ogromne žrtve.

Celo polje duhovne prakse bilo je izmenjeno da bi se prilagodilo novim zahtevima masovne civilizacije. Religije aksijalnog doba ponudile su „spasenje“ po cenu slobode, samodovoljnosti i najvećeg dela onoga što je preostalo od neposrednih, komunalnih odnosa. Vlast je u početku morala da se služi najgrubljom prinudom i korupcijom da bi svoje podanike držala pod kontrolom. Sada je mogla da deluje mnogo slobodnije, na novoosvojenom terenu služenja i obožavanja.

Stvoreni su bogovi, u početku iz najdubljih žudnja ljudi neprestano lišavanih sopstvenih autentičnih moći i autonomije. Ali, iako su promene iz aksijalnog doba utrle put tom progresivnom lišavanju, civilizacija nikada nije bila prihvaćena svim srcem, a većina ljudi se nikada nije mogla potpuno poistovetiti sa svojim „spiritualizovanim“ bićem. Kako su te ideje uopšte bile prihvaćene? Kako je moglo doći do tako džinovskog poraza? Prema Špengleru, ljudi iz aksijalnog doba, koji su prihvatili tu novu religiju, bili su „umorni žitelji megalopolisa“. ³² Sasvim je moguće da to važi i za žitelje današnjih megalopolisa – tako duboko omađijane, posle dugotrajnog izlaganja ideologijama zasnovanim na žrtvovanju, patnji i spasenju.

Odricanje je bilo Legija. Na primer, osnivač budizma bio je čovek koji je napustio svoju ženu i tek rođeno dete, kao prepreke na putu svog duhovnog usavršavanja. Nekoliko vekova kasnije, Isus je pozivao svoje sledbenike da naprave slične „žrtve“.

³² Spengler, *op. cit.*, str. 356.

Civilizacija znači kontrolu i, u velikoj meri, proces širenja kontrole. Ta dinamika se odvija na više nivoa i do sada je proizvela nekoliko prelaznih tačaka od suštinskog značaja.

Neolitska revolucija pripitomljavanja, koja je ustanovila civilizaciju, dovela je do preusmeravanja čovekovog mentaliteta. Žak Kovan je taj stepen uvođenja društvene kontrole nazvao „nekom vrstom simboličke revolucije“. ¹ Ali, pokazalo se da pobjeda dominacije nije bila potpuna i da su njenim temeljima nedostajali dodatna potpora i restrukturiranje. Prve velike civilizacije i carstva, u Egiptu, Kini i Mesopotamiji, ostali su utemeljeni na svesti plemenskih kultura. Pripitomljavanje je odnelo prevagu – bez njega, civilizacija ne bi mogla da postoji – ali, nova vladajuća perspektiva još uvek je bilo tesno povezana s prirodnim i kosmičkim ciklusima. Njihova potpuno simbolička izražajnost još nije bila sasvim usklađena sa zahtevima gvozdenog doba, koje počinje s prvim milenijumom pre n. e.

Karl Jaspers je tvrdio da se prelomni trenutak u ljudskoj resimbolizaciji, takozvano „aksijalno doba“, ² dogodio između 800. i 200. godine pre n. e., u tri velike oblasti civilizacije: na Bliskom istoku (uključujući i Grčku), u Indiji i Kini. Jaspers je izdvojio proroke i duhovne ličnosti koji su se pojavili tokom tih šest vekova, kao što su Zoroaster u Persiji, Deutero-Isaja među Hebrejima, Heraklit i Pitagora u Grčkoj, Buda u Indiji i Konfučije u Kini. Ti pojedinci su istovremeno – ali nezavisno jedni od drugih – dali neprocenjiv doprinos razvoju postneolitske svesti i nastanku svetskih religija. ³ U zapanjujuće uporednom razvoju, došlo je do promene s kojom je civilizacija, širom sveta, uspostavila još dublju dominaciju na ljudskim duhom.

¹ Jacques Cauvin, *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), str.2.

² Karl Jaspers, *The Origin and Goal of History* (New Haven: Yale University Press, 1953), posebno prvih 25 str.

³ Hrišćanstvo i islam se mogu smatrati kasnijim odjecima aksijalnog doba, pošto je njihov karakter bio formiran nekoliko vekova ranije.

Unutrašnji razvoj svakog od ovih društava razbio je relativnu stabilnost prethodnih kultura bronzanog doba. Oštre promene i novi pritisci na prvobitne obrasce postali su očigledni u mnogim delovima sveta. Na primer, svetska urbana populacija se skoro udvostručila između 600. i 450. godine pre n. e.⁴ Javila se potreba za opštim preobražajem, a njegovo sprovođenje je stvorilo „duhovne temelje čovečanstva“ kakvo je danas.⁵ Pojedinaac je brzo počeo da zaostaje u odnosu na sve brži ritam civilizacije gvozdenog doba. Pošto su ljudske razmere i celina bili odbačeni, ubrzani proces pripitomljavanja zahtevao je drugačije podešavanje svesti. Na primer, dok su u ranijim mesopotamskim civilizacijama božanstva bila povezivana s raznim prirodnim silama, društvo se sada sve više raslojavalo, što je produbljivalo podelu između prirodnog i natprirodnog. Naravno, prirodni procesi su i dalje bili poštovani, ali sve veće društvene i ekonomske tenzije ograničavale su njihov integritet kao izvora značenja.

Neolit – kao ni bronzano doba – nije doneo potpuno narušavanje ravnoteže između prirode i kulture. Pre nastupanja aksijalnog doba, predmeti su lingvistički bili opisivani pomoću drugih aktivnosti. U aksijalnom dobu, naglasak se pomera na statične kvalitete predmeta, uz izbegavanje referenci na organske procese. Drugim rečima, javlja se postvarenje, u kojem se pogled na svet (to jest, etika) okreće od diskursa vezanog za konkretnu situaciju i usmerava ka apstrakcijama lišenim konteksta. Po rečima Henrija Bamforda Parksa, nove vere su više naglašavale „ljudsko, a ne tribalističko viđenje života.“⁶

Celo nasleđe svetih mesta, plemenskog politeizma i vezanosti za zemlju bilo je slomljeno, a njegovi obredi i žrtvovanja iznenada su

⁴ Andrew Bosworth, „World Cities and World Economic Cycles“, u *Civilizations and World Systems*, ed. Stephan K. Sanderson (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 1995), str. 214.

⁵ Karl Jaspers, *Way to Wisdom* (New Haven: Yale University Press, 2003; 1951), str. 98–99.

⁶ Henry Bamford Parkes, *Gods and Men: The Origins of Western Culture* (New

Taoizam je bio deo tog burnog perioda, koji je nudio put ka odvajanju i onostranosti, ali je u isto vreme ostao povezan sa animističkom duhovnom tradicijom. Tačnije, rani taoizam je bio aktivistička religija, s nekim „legendarnim buntovnicima“ koji su se uključili u otpor novom trendu stratifikacije i borbu za povratak besklasnog Zlatnog doba.³¹

Primitivističke teme su očigledne kod Čuang Cea, a preživeli su i u *Tao Te Dingu*, ključnom tekstu vodeće ličnosti taoizma, Lao Cea (VI vek pre n. e.). Naglasak na jednostavnosti i antietatizmu doveo je taoizam u sukob sa zahtevima razvijene kineske civilizacije. I još jednom, oko prelomne 500. godine pre n. e., dolazi do sudara između oprečnih poruka Lao Cea i Konfučija, kao tipičnih alternativa aksijalnog doba.

Za razliku od Lao Cea, njegov glavni protivnik, Konfučije (557–479. pre n. e.) prihvatio je državu i Novi svetski poredak. Umesto da žudi za dobrim vremenima „plemenitog divljaka“, pre klasne podele i podele rada, Konfučije je u svojoj doktrini kombinovao kulturni progresivizam s napuštanjem veza s prirodom. Bogovi planina i vetrova, duhovi predaka i tome slično, nisu bili zabranjeni; ali, nisu više imali središnji značaj ili su ga čak potpuno izubili.

Konfučijanizam je predstavljao potpuno prilagođavanje novoj stvarnosti, postrojanje uz vlast na mnogo praktičniji, manje transcendentan način nego u slučaju drugih duhovnih škola aksijalnog doba. Za Konfučija, transcendencija se odnosila na unutrašnjost; naglašavao je moralnu strogost u služenju autoritetima. To je podstaklo dalji kolonistički pohod civilizacije, sve do niova lične unutrašnjosti. Usvajanje strogog zdanja vlasti, bez teologije, ali uz disciplinovanje preko razvijenih pravila ponašanja, bilo je tipično za konfučijanski metod, koji je vladao Kinom dve hiljade godina.

Ovaj krajnje letimičan pregled društava aksijalnog doba možda može pomoći da se makar naznači kontekst Jaspersove formulacije

³¹ Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, vol. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), str. 99–100, 119.

Za Budu – što važi i za ostale aksijalne proroke – lično je imalo prednost nad društvenim. Bio je udaljeni posmatrač, koji je želeo da se oslobodi sveta, a njegova pažnja i odgovornost bili su usmereni na veoma usku sferu. To je stvorilo fatalističke temelje budizma, koji je u patnji video osnovnu činjenicu, životni uslov koji mora biti prihvaćen. Poruka o *dukkha* (patnji) izražava uverenje da ljudsko stanje nikako ne može podrazumevati sreću.

Ipak, budizam je obećavao izlaz iz poremećnog i bolesnog društva, naglašavajući lično spasenje.³⁰ Cilj je bio „nestanak“ u nirvani, potiskivanje svakog interesovanja za svet kod onih koji su već izgubili veru u njega. Slično tome, Budino objašnjenje „kosmičkog procesa“ bilo je lišeno svake reference na zemaljske procese, ljudske ili neljudske. Iako je kritikovao kastinski sistem i nasledno sveštenstvo, nije im se aktivno suprotstavljao. Budizam se pokazao kao veoma prilagodljiv promenama društvene situacije i zato je bio od koristi vladajućoj klasi.

Budizam je postao druga svetska religija, globalnog dometa i s posebnim nadljuskim bićima kojima su upućivane molitve. Do 250. godine pre n. e., Buda je postao poznata figura sedećeg božanstva, a budizam zvanična religija u Indiji, po dekretu Ašoke, poslednjeg vladara iz Maurijske dinastije.

U Kini je gvozdeno doba nastupilo nešto kasnije nego u Indiji; industrijska proizvodnja livenog gvožđa bila je raširena do IV veka pre n. e., zajedno s mnoštvom duhova i festivala posvećenih prirodi i plodnosti, sve u skladu s manje specijalizovanim i relativno malim oblicima zajedničkog života. Dinastija Džou se postepeno raspala do početka VIII veka pre n. e.; neprekidni ratovi i borba za vlast pojačali su se u periodu Zaraćenih država (482–221. pre n. e). Tako je stara duhovna tradicija, koja je uključivala šamanizam i lokalne kultove prirode, bila potisnuta ozbiljnim tehnološkim i političkim promenama.

³⁰ Bailey and Mabbet, *op. cit.*, str. 3.

postali staromodni. U tesnoj vezi s razvojem „viših civilizacija“ i svetskih religija, pojavljuje se i osećaj za sistem, a potreba za kodifikacijom postaje dominantna.⁷ Prema Špengleru, „ceo svet (postaje) dinamični sistem, precizan, matematički utemeljen, sposoban da eksperimentalno utvrdi i matematički fiksira svoje najdublje uzroke, tako da čovek može njime dominirati...“⁸ Zajednički aspekt te nove definicije sveta bio je uspon jednog univerzalnog božanstva, koje je zahtevalo moralnu savršenost, pre nego izvođenje starih obreda. Povećana kontrola nad prirodom i društvom razvijala se u pravcu sve veće unutrašnje kontrole.

Preaksijalno, „animističko“ čovečanstvo počivalo je ne samo na manje totalitarnoj represiji već i na preživlom osećaju za jedinstvo s prirodnim svetom. Nove religije su nastojale da naruše veze s raznolikim, profanim svetom, tako što su ga ogradile i suprotstavile mu natprirodno i neprirodno.

To je podrazumevalo (i još uvek podrazumeva) ono što je Mirče Elijade nazvao „kosmizacijom“: prelazak s plana utemeljenosti i uslovljenosti, na „bezuslovni oblik bića“.⁹ Jedna budistička metafora govori o „probijanju krova“: drugim rečima, insistira se na prevazilaženju svetovnog i ulasku u transhumanu stvarnost.¹⁰ Nove, tipično monoteističke religije jasno su u toj transcendenciji videle jedinstvo, s one strane svakog konkretnog oblika egzistencije. Nadlični autoritet ili činilac – taj „kulturno najzastupljeniji, kognitivno

York: Vintage Books, 1965), str. 77.

⁷ John Plott, *Global History of Philosophy*, vol. I (Delhi: Motilal Manarsidass, 1963), str. 8.

⁸ Oswald Spengler, *The Decline of the West*, vol. II (New York: Alfred A. Knopf, 1928), str. 309.

⁹ Mircea Eliade, „Structures and Changes in the History of Religions“, in *City Invincible*, eds. Carl H. Kraeling and Robert M. Adams (Chicago: University of Chicago Press, 1958), str. 365.

¹⁰ *Ibid.*, str. 365–366. Skok Karla Bartha na „viši stepen priče o veri“ ima slično značenje; navedeno u Seyyed Hossein Nasr, *Knowledge and the Sacred* (Albany: State University of New York, 1989), str. 48.

najrelevantniji i evolucionistički najubedljiviji religijski koncept¹¹ – bio je potreban da bi se izašlo na kraj sa sve većom nesposobnošću političkih i verskih autoriteta da obuzdaju nezadovoljstvo gvozdenim dobom.

Direktan, lični odnos s jednom krajnje spiritualnom realnošću bio je nov fenomen, koji je svedočio o slomu zajednice. Razvoj individualnog religioznog identiteta, kao suprotnost pojedincu s njegovim mestom u okviru plemena i prirodnog sveta, glavna je odlika aksijalne svesti. Personalizacija duhovnog putovanja i udaljavanje od zemlje za uzvrat su izmenili ljudska društva. Te inovacije su osporavale i potiskivale urođeničke tradicije i u isto vreme jasno ohrabrivale iluziju o bekstvu iz civilizacije. Unutrašnja transformacija i njeno „uzdizanje“ značili su razdvajanje duha i tela, nirvane od samsare. Joginsko povlačenje, ekstremni asketizam i slične prakse, bili su, skoro bez izuzetka, duboko dualistički.

Sve to se, na mnogim mestima, dešavalo u kontekstu do tada neviđene racionalizacije i kontrole svakodnevnog života, naročito u VI veku pre. n. e. Šmuel Noa Ajzenštat je pisao o brojnim „pobunama protiv stega podele rada, autoriteta, hijerarhije i... struktuiranja vremenske dimenzije...“¹² Aksijalne religije su nastale u dugom periodu društvene dezintegracije, kada su drevni izvori zadovoljstva i sigurnosti bili uveliko narušeni, a nekadašnja relativna autonomija plemena i sela slomljena. Glavne posledice bile su jačanje tehnološkog sistema i skoro istovremeni uspon moćnih imperija u Kini (Cin Ši), Indiji (Maurijska dinastija) i na Zapadu (helenistička carstva i nešto kasnije, *Imperium Romanum*).

Pripitomljavanje i civilizacija su pokrenuli taj proces sâmim svojim karakterom, razvijajući tehnologiju kao oblik dominacije nad

¹¹ Scott Atran, *In Gods We Trust: the Evolutionary Landscape of Religion* (New York: Oxford University Press, 2002), str. 57.

¹² S. N. Eisenstadt, „The Axial Age Breakthroughs“, *Daedalus* 104 (1975), str. 13. „Neka bogovi zgrome onog ko je prvi otkrio sate i ovde postavio prvi sunačni časovnik.“ – Plautus, III vek pre n. e. Ajzenštatov esej je najbolji tekst na ovu temu koji sam uspeo da pronađem.

novih autoriteta, krajnje udaljenih od preostalog obilja s kojim je civilizacija do tada koegzistirala.

Nova pravila društvene egzistencije počela su da prodiru do najudaljenijih kutkova svesti, a preplitanje i interakcija obrazaca gvozdene i aksijalne doba sreću se i u Indiji. U mlađem gvozdenom dobu, od X do VI veka pre. n. e., došlo je do promene društveno-ekonomsko-kulturnog koda, s plemensko/ pastoralnog, na sedelačko/ agrarni. Dominacija viškova i sedelačkog načina života velikim delom su bili podstaknuti i prošireni proizvodnjom kovanog gvožđa i upotrebom čeličnih plugova. Rudnici i preteče fabrika i u Indiji bili su skoncentrisani oko tehnologije gvožđa, što je podstaklo homogenizaciju kultura pod vladavinom Maurijske dinastije. Novi talas pripitomljavanja (na primer, konja), urbanizacija, veliki posedi i najamni rad preplavili su dolinu Ganga, dok je, po rečima Romila Tapara, „plemenski egalitarizam“ poklekao pred tim novim sistemom oko 500. godine pre n. e.²⁶

To je otprilike vreme kada se pojavljuje Gautama Buda. Poreklo budizma i njegova uloga i širenju društva gvozdene doba mogu se lako pratiti.²⁷ Kanonski tekstovi govore da su prvi budistički učitelji bili savetnici vladara indijskih država, što svedoči da je u vreme velikog preobražaja budizam bio od direktne koristi novom urbanom poretku. Razni komentatori su u budističkoj reformulaciji premisa hinduizma videli ideologiju koja je služila potrebama novih struktura koje su još uvek nailazile na otpor.²⁸ Jasno je i da su prvi sledbenici bili uglavnom pripadnici urbanih i ruralnih elita.²⁹

²⁶ Romila Thapar, „Ethics, Religion, and Social Protest in India“, *Daedalus* (104), 1975, str. 122. Videti i str. 118–121.

²⁷ Na primer, Vibha Tripathi, ed., *Archaeometallurgy in India* (Delhi: Sharda Publishing House, 1998), posebno Vijay Kumar, „Social Implications of Technology“.

²⁸ Videti Greg Bailey and Ian Mabbet, *The Sociology of Early Buddhism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), str. 18–21. Treba reći da su Bailey i Mabbet svesni mnogo šire slike, a ne samo ovog aspekta.

²⁹ Thapar, *op. cit.*, str. 125.

nčarskog majstora, moglo raditi i sedamdeset ljudi.“²² Štrajkovi i pobune robove nisu bili retkost,²³ dok su se, u uslovima nove masifikacije, kućni pogoni i mali proizvođači borili za opstanak. Kao i uvek, društvene tenzije pronašle su izraz u sukobljenim pogledima na svet.

Hesiod (VIII vek pre. n. e.) je pripadao tradiciji zagovornika Zlatnog doba, koja je slavila prvobitno, neiskvareno čovečanstvo. Oni su u gvozdenom dobu videli samo tragično udaljavanje od tih početaka. Nasuprot njima, Ksenofan (VI vek pre. n. e.) je odlučno tvrdio da je novo bolje, ponavljajući reči jevrejskih proroka aksijalnog doba, koji su značajno doprineli razvoju progresističke misli. Išao je toliko daleko da je u napredovanju civilizacije video izvor svih vrednosti i slavio urbanizaciju i razvoj složenih tehnoloških sistema.²⁴ Bio je prvi koji je jasno izrazio veru u progres.²⁵ Iako si kinici stali na stranu ranije vitalnosti i nezavisnosti, novo učenje je uspelo da se ukoreni. Sofisti su prihvatili njegove standarde, da bi tokom V veka pre n. e. opšte prihvatanje razvijene civilizacije potpuno potisnulo stare žudnje za primordijalnim, neotuđenim svetom.

Onostrani temelji tog pomaka mogu se pratiti kroz ubrzano udaljavanje ljudi od zemlje, što se dešavalo na više nivoa. Na zemlji zasnovan pluralizam malih proizvođača, politeistički vezanih za lokalne običaje, bio je izmenjen rastom i stratifikacijom urbanih celina, kao i njihovom otuđujućom perspektivom. Platonova *Republika* (oko 400. godine pre n. e.) predstavlja hladan, otuđeni artefakt te snažne težnje ka promeni svesti i društva, u pravcu standardizacije i izolacije. Novi društveni model je značio i svesno nametanje

²² Charles Singer, E.J. Holmyard and A.R. Hall, eds., *A History of Technology*, vol. I (Oxford: Clarendon Press, 1954), str. 408.

²³ C. Osborne Ward, *The Ancient Lowly*, vol. I (Chicago: Charles Kerr, 1888), Chapter V.

²⁴ Ludwig Edelstein, *The Idea of Progress in Classical Antiquity* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967), str. 15–16.

²⁵ *Ibid.*, str. 3.

prirodom i sistem utemeljen na podeli rada. Rudarstvo se javlja nešto pre 3000. godine pre. n. e., na Sinaju (rano bronzano doba), da bi tokom celog trećeg milenijuma usledio snažan razvoj metalurške industrije. Te inovacije su se podudarale s pojavom prvih pravih država i pisma. Imenovanje faza kulturnog razvoja na osnovu metala adekvatno je svedočanstvo o njihovoj središnjoj ulozi. Metalurgija je dugo podsticala sve ostale proizvodne aktivnosti. Najkasnije do 800 godine pre. n. e., gvozdeno doba je potpuno zahvatilo Zapad, s masovnom proizvodnjom standardizovanih dobara.

Masifikacija društva, utemeljena na specijalizaciji, težila je da postane norma. Na primer, kovači iz bronzanog doba su sami pronalazili, kopali i topili udu, da bi je zatim obrađivali i pravili metalne legure. Postepeno je svaki od tih procesa postao domen odgovarajućeg specijaliste, što je ugrožavalo autonomiju i samodovoljnost. Kada je reč o grnčarstvu, običan domaći posao preuzeli su profesionalci.¹³ Hleb je počeo da sve više stiže iz pekara, nego iz domaćinstava. Nije slučajno što gvozdeno i aksijalno doba počinju u isto vreme, oko 800. godine pre n. e. Previranja i ustanci u stvarnom svetu pronašli su novu utehu i kompenzaciju u oblasti spiritualnog – u novim simboličkim oblicima koji su dodatno fragmentirali društvo.¹⁴

U Homerovoj *Odiseji* (VIII vek pre. n. e.), tehnološki zaostali Kiklopi uživaju u iznenađujuće lagodnom životu, u poređenju s ljudima iz Grčke gvozdenog doba, kada se već javljaju prvi začeci fabričkog sistema. Razvoj gvozdenih plugova i oružja ubrzao je uništavanje prirode (erozija, nestanak šuma, itd.) i napredovanje razornog ratovanja.

U Persiji, nafta je već bila prerađivana, iako još uvek nije bila izvlačena iz bušotina. Tamo se pojavljuje vidovnjak Zoroaster (ili Zaratustra), koji je razvio tako moćne koncepte kao što su besmrtnost

¹³ To nas podseća na sudbinu kućnih razboja skoro tri milenijuma kasnije; nezavisni kućni tkачi bili su potisnuti fabričkim sistemom Industrijske revolucije.

¹⁴ Zapanjuje ironija s kojom je Niče svoj lik „s one strane dobra i zla“ nazvao Zaratustra.

nost, Strašni sud i Sveti Duh (koji su brzo bili uključeni u judaizam). Dualizam borbe između božanskog Ahure Mazde i Zla postao je teološki kamen temeljac svih religioznih sistema tesno povezanih s potrebama države. Tačnije, persijski zakonski sistem iz ahemenidskog perioda (558–350. pre n. e.) bio je doslovno podudaran sa zoroasterizmom, koji ubrzo postao zvanična državna religija. Prema Harleu, zoroasterizam je „rođen da bi služio zahtevima društvenog poretka u procesu naglih promena i velike ekspanzije.“¹⁵

Zoroasterski monoteizam nije označio samo konačno udaljavanje od animizma i starih bogova, nego i uspon kategorija dobra i zla, kao univerzalnih i vladajućih koncepata. Obe te karakteristike suštinski su pripadale aksijalnom dobu. Špengler je u Zoroasteru video „saputnika izraelskih proroka“, koji su takođe nastojali da razdvoje verovanja ljudi od mreže panteističkih, lokalnih i na prirodu usmerenih običaja i stavova.¹⁶

Hebrejsko-judaistička tradicija je prolazila kroz sličnu promenu, takođe u VI veku pre. n. e., na vrhuncu gvozdenog doba. Istočni Mediteran, a posebno Izrael, bili su zahvaćeni velikim talasom urbanizacije. Društveni poredak je bio u vidnom neskladu s novom potrebom za nacionalnim identitetom i zbijenošću, posebno naspram moćnijih suseda, koji su tada gradili svoja carstva. Izraelićani su dve trećine VI veka proveli kao zarobljenici Vavilonaca.

Jahve se izdigao iznad lokalnih božanstava plodnosti do statusa monoteizma, u skladu s težnjama opkoljenog i potlačenog naroda. Njegova uzvišenost i univerzalnost njegovog domena odgovarali su želji Hebreja za sticanjem snage u neprijateljskom svetu.¹⁷ U VIII veku pre. n. e., Amos je objavio tu viziju, kao deritualizujuće, onostrano spiritualno usmerenje. Jedinostvenost Jevreja tako je bila naglašena na pozadini koju je pružalo radikalno unitarno božanstvo.

¹⁵ Vilho Harle, *Ideas of Social Order in the Ancient World* (Westport, CT: Greenwood Press, 1998), str. 18.

¹⁶ Spengler, *op. cit.*, str. 168, 205.

¹⁷ V. Nikiprowetzky, „Ethical Monotheism“, *Daedalus* 104 (1975), str. 80–81.

Jezekiljov „novi čovek“ (početak VI veka pre. n. e.) bio je deo te nove natprirodne dimenzije, koja se takođe razvila u burnom periodu. Kao što naglašava Jakob Nojsner, najkasnije do VI veka pre n. e., ekonomija više nije bila ograničena na osnovne potrebe, niti se temeljila na principu samodovoljnosti.¹⁸ S podelom rada i masifikacijom tržišta, uloga domaćinstava je sve više opadala. Sveprisutni bog sada je zahtevao apsolutno potčinjavanje, što je samo odražavalo aspiracije vladara i učvršćivalo vlast. Jahve je, kao i Zevs, prvobitno bio bog prirode, iako povezan s pripitomljavanjem. Njegova vladavina sada je obuhvatala celokupni moralni i građanski poredak i bila usidrena u vladavini kraljeva. Do izražaja dolazi pozitivna, iskupljujuća uloga patnje, koju je, sasvim predvidljivo, pratila usavršena politička dominacija. Deutero-Isaija (Isaija Drugi), najveći hebrejski prorok iz aksijalnog doba, osmislio je posebnu kraljevsku ideologiju u VI veku pre. n. e.¹⁹ Objavio je da je sama suština Zaveta Bogu oličena u kralju – da je *sâm* kralj Zavet.²⁰ Snaga te objave počivala je u univerzalnom kosmičkom zakonu, s one strane svake čulne percepcije ili zemaljske paralele; prirodne pojave bile su samo njegovi izrazi, uvijeni u smrtnicima nepojmljivu večnost.

U presokratovskoj Grčkoj, posebno do vremena Pitagore i Heraklita, u VI veku pre. n. e., plemenske zajednice su se raspadale, dok su se novi kolektiviteti i institucionalni kompleksi ubrzano gradili. U rudnicima srebra u Laurijumu radile su hiljade robova. „Napredna manufakturna tehnologija“²¹ u velikim urbanim radionicama često se odlikovala visokim stepenom podele rada. „Grnčarija se u Atini proizvodila u fabrikama u kojima je, pod nadzorom gr-

¹⁸ Jacob Neusner, *The Social Studies of Judaism: Essays and Reflections*, vol. 1 (Atlanta: Scholars Press, 1985), str. 71.

¹⁹ Paolo Sacchi, *The History of the Second Temple Period* (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd., 2000), str. 87.

²⁰ *Ibid.*, str. 99–100.

²¹ Frederick Klemm, *A History of Western Technology* (New York: Charles Scribners Sons, 1959), str. 28.